

Ásatások Csengelén

Molnár Mihály

A templomhalmi ásatás

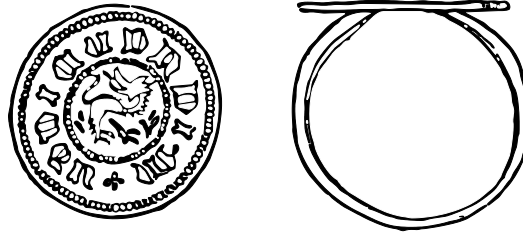
Reizner János szegedi muzeológus a múlt század végén Szeged város 1747-ben készült térképének tanulmányozása során megállapította, hogy Csengele kapitányság területén két templomrom van feltüntetve: a Bogárháti és a templomhalmi. Ő az utóbbinál kezdett ásatásokba 1891. október közepén.

A feltárás idején a domb kb. 3,5 méter magasan emelkedett ki a körülötte elterülő síkból. Átmérője kb. 30 méter volt. Keresztülvezetett rajta egy dűlőút, emiatt az ásatásokat gyorsan el kellett végeznie, hogy a közlekedést ne akadályozza.

A domb tetejét 50-80 cm vastag törmelék fedte, ezért a munkák rendkívül nehezen haladtak. Először két 25 méter hosszú, másfél méter széles kémelőkot ásatott. A törmeléken áthatolva a munkák már gyorsan haladtak. A domb a sík talajig puha hordott homokból volt, tehát a domb mesterséges úton létesült.

Az egyik árokban épületnyomokra nem akadtak, viszont 2 méter mélyen 15-20 emberi csontvázat találtak. Valamennyi rendben volt, fejjel délnyugat és lábbal északkelet felé. A csontvázak fiataloké és öregeké, férfiaké és nőké voltak. A szorosan egymás mellett és felett rendben fekvő csontvázak a tömeges temetkezésre vallottak, amit háború vagy pestisjárvány okozhatott. Semmiféle eszközt vagy ékszert nem találtak a csontok között. A kémelőkotok másik pontján cserépdarabok kerültek elő "zig-zugos és másnémi vonaldíszítéssel ékesítetten, mint amilyen díszítést a barbár korinak nevezett edényeken találunk".

A másik árokban terméskőből készült épületalapzatot találtak, melynek mérete 8 X 6 méter volt, a vastagsága pedig fél méter. A két sorban rakott alapzat alján 1 méteres nagyságú, egyenetlenül hasított kövek voltak, a felette lévő kövek viszont kisebbek és szabályos kocka alakúak voltak. En-

Az ezüst pecsétgyűrű

Ennek alapján Reizner feltételezte, hogy a felső sor a készítés idején szabadon állt és látható volt. A terméskövek alatt döngölt szikföldet találtak, melynek keménysége a betonéval vetélkedett. Ezt áttörve még cserépdarabokra, állatsontokra és széndarabokra akadtak.

A kápolna apszisa (a főhajót félkör alakban lezáró rész) teljesen hiányzott. Az ásást végző feltételezése szerint lehet, hogy nem is volt neki, de inkább az a valószínű, hogy azt a valamikori kincskeresők teljesen elbontották. Még a döngölt szikföldnek sem maradt nyoma.

Egy újabb kémlőárokban találták meg az osszáriumot, a kiürített sírokból származó csontok gyűjtőhelyét. Az összehányt csontok között Reizner talált egy ezüst pecsétgyűrűt, melyen **MICAEL DIOSL** (Diósy Mihály?) körirat volt, középen egy állatszörnyel (sárkány?). A pecsétgyűrű lapja és a gyűrű átmérője is 22 mm nagyságú volt. Érdekesség, hogy a pecsételő rész igen szép kivitelű, viszont a karikához való erősítése kezdetleges munkára vall. A régész a gyűrű korát a XV. századra tette.

A kápolna területén széndarabokat, égett csontokat és igen sok rozsdás vasdarabot találtak, de azok rendeltetését már nem lehetett felismerni mállottságuk miatt. Több helyen hamu is volt bőségesen, mely arra vall, hogy a templom elpusztulásakor először is leéghetett. Itt találtak egy kisebb bronzhenger töredéket és egy teljesen ép vörös agyagedényt, ami nem korongon készült, esetlen formájú és kezdetleges kivitelű volt.

Előkerült a kápolna két harangjának töredéke is, ami az épület egyházi jellegét kétségen kívülé teszi. Az egyik egy kisebb harang, vagy inkább egy nagyobb csengettyűé volt, rajta égési nyomok látszottak. A másik egy

nagyobb, hosszú és karcsú harang töredéke lehetett, ami még további két részre is hasadt.

Reizner János történeti adatok alapján feltételezte, hogy a 15. század közepe táján olyan gyakori pestisjárványok ritkíthatták meg a templom körüli népességet, egy betörő török csapat pedig a maradék lakosságot mészárolta le és gyújtotta fel a templomocskát.

Forrás:

Reizner János: Ásatások Csengelén (Archaeológiai Értesítő 1892. évi 3. füzetében [1892. június 15.], p. 235-238., 240.)

A feketehalmi ásatás

1935/36 telén Feketehalom közelében, Kasza Benjamin szőlőjében három sírra bukkantak, majd 1936-ban a szomszédos földterületen, Laczkó Mózes szőlőjében újabb ötöt ástak ki. A szegedi múzeum akkori vezetője, Cs. Sebestyén Károly megbízásából leletmentő ásatásokat végeztek és összesen 105 sírt tártak fel (A feltárás után, 1936-ban még újabb 3 sír leletanyagát szolgáltatották be, de még 1938-ban is találtak sírokat, azonban az ezekben talált tárgyaknak csak egy része került a múzeumba). Az ásatások pontos helye Feketehalom és a Péteri-tó déli nyúlványa közötti homoklejtőn volt.

A temetkezési szokások hasonlóak voltak a vele egykorú temetőkből tapasztaltakkal. A sírok iránya nagyjából azonos volt, a koponyák északnyugat és észak közötti irányban voltak. Ez egy közösségre utal. A 108 sírből 26 volt férfié, 34 nőé, 36 gyereké és 12 meghatározhatatlan neműé. A halottakat hanyatt fekvő, kinyújtott karokkal temették el, kivéve egyet, mely zsugorított helyzetben volt. A legtöbbet koporsó nélkül helyezték a sírba, csak 8 temetkezésnél találtak vaskapcsos koporsóra utaló nyomokat (ezek nagyrészt a temető nyugati részén helyezkedtek el). Az egyik sír sarkaiba ásott lyukak ácsolt sírkamrára vallottak. A sírok valószínűleg meg voltak jelölve, mert a korabeli rablók 97 esetben pontosan ásták ki újra a sírgödört.

A férfiak jellemző viselete az ingszerű ruhát és a kaftánt összefogó öv

Egy feketealmi avar nyílhegy rajza Kalmár Jánostól

volt. Tizennégy sírban megmaradt mindkettő övcsat, háromban az egyik bronzból készült.

Az egycsatos sírok közül 78-ban az ovális bronzcsathoz bronzlemez és szegecs rögzítette a visszahajló szíjat. A szegeccsel történő rögzítés több vasból készült csatnál is megfigyelhető volt. Két rangosabb halottnál, akiket két övvel temettek el, az egyik övet fém veretek díszítették. A legszebb vereteket a sírablók elvitték ugyan, de a megmaradtak is tájékoztatást adtak. Jelentősebb préselt vereteket találtak még négy sírban. Ezek közül háromban indadíszes nagy szíjvég és négyszögletű veret, egy másikban aranyfólia borítású ezüstvereteket leltek.

A sírokból 2 zablá, 4 kengyel és 1 lándzsa került elő. A kengyelek közül három hosszúfüles, keleti típusú volt. A lándzsa köpűs volt, közepesen széles tollú és díszítés nélküli, mely helyi gepida típusra utalt. Tizenhat sírban találtak íjászokra utaló nyílhegyeket, de csak az egyikben volt kéthorogas, a többi három élű volt. Három sírban volt íjmerevítő agancslemez. Húsban találtak kést, ezek közül négyben kettőt is. A nyílhegyek gyakorisága és az eszközök hiánya a férfiak harcos tevékenységére utal.

A nők viseletéhez is hozzá tartozott az öv, de egyetlen sírban sem került elő övveret. Ékszerként fülbevalót és gyöngy nyakdíszet viseltek, a gyűrű és a karperec nem volt jellemző a temetőre. Az ételkészítést segítő kések a bolygatások ellenére is megmaradtak 19 sírban.

A gyermeksírok leletanyagában megegyeztek a felnőttekével. Hét sírban találtak edényt, amit az életükben gondozásra szorultak mellé volt szokás helyezni.

A meghatározhatatlan neműek sírjai bolygatva voltak és nem volt bennük a nemek felismeréséhez szükséges tárgy.

A temető feltárása a II. világháború kitörése miatt nem folytatódott és

közzététele is csak jóval később történt meg. Török Gyula elemzése szerint a temető benépesítésének kezdete nem eshetett össze az avarok első generációjának idejével, hanem az csak leghamarabb a 600-as évek elején történhetett.

Forrás:

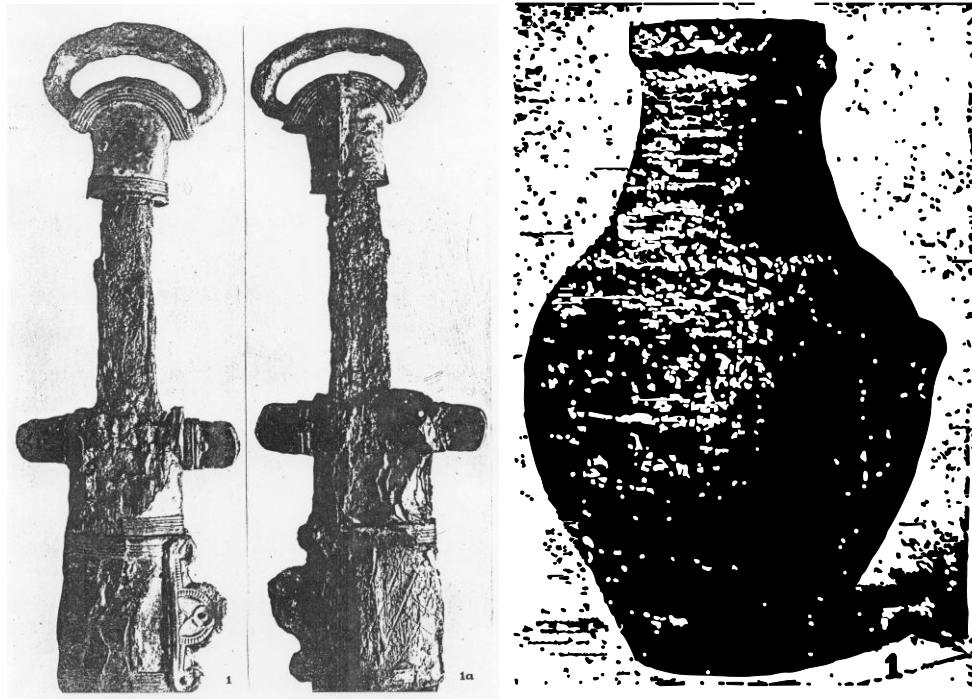
Török Gyula: Avarkori temető Csengelén (In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980-81/1. p. 43-61.)

Ásatás a Jójárt-tanya mellett

1938-ban a csengelei határban, Jójárt József 504. számú tanyája mellett, közvetlenül a Jászszentlászlóra vezető dűlőútnál csekély (30-40 cm) mélységben néhány vasrégiséget találtak. Egy vaslándzsa, két vaszabla és két kengyelvas került a felszínre. Később itt Csallány Dezső, a szegedi múzeum munkatársa próbaásatást végeztetett, de csontvázat vagy sírt nem talált. A lelőhelytől 22 méterre húzódó homokos földhátan viszont 2,8 méter mélységben egy érintetlen, magában álló kora-avarkori sírt fedezett fel.

A férficsontváz lábbal délnek volt fektetve. A halott feje mellett korongon készült, sötét színű, letört fülű agyagkorsó volt. A jobb kéznél találtak 11 háromélű vasnyílhegyet, melyek nagyságra és alakra különbözőek voltak. Ezek egy része átlukasztott szárnyú, úgynevezett füttyülő nyíl volt. A mikroszkópikus vizsgálat szerint a nyílvevőket vastagabb nyírfából faragták ki. A jobb kéznél még 2 vaskés, csiholóvas, kovakő és horzsakő is előkerült. A medence körül talált arany övdísz-garnitúra 1 nagy szíjvégből, 3 kis szíjvégből, 3 kettősmezejű övdíszből, 1 félhold alakú övdíszből és 1 vasfejű, bronzlemezes csatból állott. A csaton, a nagy szíjvégen és a félhold alakú éksoros övdíszben kívül a garnitúra többi tagján oroszán látható.

A csontváz bal oldalán feküdt egy 107 cm hosszú, ezüstveretes, egyenes pengéjű, kétélű vaskard. A fegyver markolatkarikával és keskeny keresztvassal volt ellátva (a keresztvas ritka az avarkori kardoknál). A kardhüvely fűzfalemezekből készült és azt ezüstlemezekkel díszítették. A kard melletti íj csontlemezeiből 5 db töredék maradt meg.

*A kard markolatának két oldala és az 1. számú sírban talált agragkorsó
(reprodukciók Csallány Dezső 1939-es tanulmányából)*

Előkerültek még bronzkarikák, bronzcsatok és szíjmaradványok a hozzájuk tartozó ezüstrozettákkal. A medencecsonton finomszövésű vászon darabja maradt meg.

A feltehetően katonai vezető vagy nemzetségszű leletanyagát Csallány Dezső publikálta. Megállapítása szerint az előkerült használati tárgyak 620 és 640 között készülhettek.

Forrás:

Csallány Dezső: Kora-avarkori sírleletek (In: Folia Archeologica I-II. [1939] p. 121-155.)

A Bogárháti ásatás

A Templomhalmi mellett az alsócsengelei templomromról is tudomása volt a régészeknek, ugyanis egy 1699-es leírás említi és Kaltschmidt Ábrahám 1747-ben készült térképén is szerepel. A 18. század végére azonban annyira elbontották, hogy az akkori térkép már nem is tünteti fel.

1975. január 24-én az Aranyhomok MGTSZ a központi major mögötti területen, a Bogár-tanya mellett (015/17 helyrajzi számú terület "h" alrészén) homokkitermelést kezdett meg. A munkák beindulásakor azonban emberi csontok kerültek elő, ezért értesítették a szegedi Móra Ferenc Múzeumot. A leletmentést 1975. január 27. - február 11. között végezték dr. Horváth Ferenc irányításával.

A templomrom feltárás közben (fotó: dr. Horváth Ferenc)

A mezőgazdasági művelés következtében a templom korabeli dombja annyira lekopott, hogy az alapfalakat már 50-90 cm mélyen megtalálták. Az alapozás 110 cm szélességben és kb. 170 cm mélységben döngölt szürke agyagból készült, téglasor vagy kőalapozás nélkül. A templom külső mérete 9,7 X 6,8 méter. A templombelső feltárása közben számos vakolatmaradvány került felszínre szürke, téglapiros, fehér festésű töredékek; fehér alapon sárga, fekete ívek; sárga alapon vörös mező - fekete sávokkal keretezve. A templom téglá és kő felhasználásával készült, bár a feltételezések szerint az egyik építőanyagot a korabeli újjáépítéshez használhatták.

A templom építésének korát nem lehet pontosan behatározni. Horváth Ferenc feltételezése szerint legkésőbb a 13. században épült, és valószínű, hogy a tatárjáráskor (1241/42) pusztult el először, majd újjáépítették.

A templomban és környékén 38 sírt tártak fel 62 és 162 cm közötti mélységben. A sírok fekvése nagyrészt a templom tengely irányához igazo-

Emléktábla a Bogár-háti templomromnál (fotó: Molnár Mihály)

zodott. Mindegyik halottat háton fekvő, nyújtott lábakkal temették el. A kezek a test mellett nyújtva, a mellen vagy a medencén keresztbe fonva, illetve ezek kombinációjaként helyezkedtek el.

Koporsóra utaló nyomokat csak néhány sírnál lehetett felfedezni. Kilenc sír alján találtak faszéndarabokat szétszórva. A sírban történő tűzgyújtás okára több feltételezés van. Egyesek szerint a járványos betegségek elleni védekezésre utal, mások szerint pedig hiedelmi okok miatt végezték.

Öt esetben a temetés ünnepi ruhában történhetett, amire az előkerült selyemszövet darabok, párták és pártaövek utalnak. Pártát három gyermek-sírban fedeztek fel. Pártaöv 3 sírből került elő, ezüstözött bronzveretekkel. Az egyik öv szíjvégén a páncélba öltözött Szent Györgyöt ábrázolták, amint a sárkány torkába dőf lándzsájával és a lábával rátapos. A szent itt gyalogosan szerepel, ellentétben a középkorban elterjedt lovas ábrázolással.

Gyűrű kettő sírban volt. Hajkarika csak egy sírban fordult elő és a 13. század végén készülhetett.

Hat sírban fordult elő 14-16. századi ruhakapocs és pitykegomb. Üveg pasztagyöngyöket egy sírban találtak, a korát a 15. századra tették. Szintén csak egy sírban fordultak elő csontgyöngyök, ami a 13-16. század között volt divatban.

A feltárások során találtak egy 12 tűskés, csillag alakú buzogány töredéket. Ez a típus a kunok megjelenésével tűnt fel, s a 14. század második felére a tollas buzogány majdnem teljesen kiszorította a használatból.

Az egyik sírban ráakadtak I. Mátyás kisméretű ezüstpénzére, obulusára.

Az előkerült leletek alapján az ásatást vezető régész a templom körüli sírok korát a 13. század vége és a 16. század eleje közötti időszakra tette és történeti adatok alapján az ide temetkezetteket kunoknak tartotta (antropológiai vizsgálatok nem történtek).

1998. júliusában, az újabb ásatások során emléktáblát avattak fel az 1975-ös munkák emlékére.

Forrás:

Horváth Ferenc: Csengele középkori temploma (In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976-77/1., p. 91-125.)

Ásatások az M5-ös autópálya nyomvonalában

1993. október hónap közepén két helyen is kutatásokat kezdtek Csengelén. A lelőhelyekről a szakemberek már korábban is tudtak, de pénz hiányában nem lehetett feltárásokat végezni. Mivel ezek a területek az M5-ös autópálya tervezett vonalába estek, az építkezés megkezdése előtt be kellett fejezni.

Az egyik hely Csengele Kelőpatak részén, a Bangó-tanya mellett helyezkedett el. Két évvel ezelőtt ott már régészeti terepbejárást végeztek, így már tudtak a lelőhely létezéséről. Az ásatások során gödrök, árkok és oszloplyukak mellett cserepeket és csontokat találtak, melyből meg lehetett állapítani, hogy a bronzkorban, 2-3 ezer évvel ezelőtt település volt itt. A feltárást a szegedi múzeum munkatársa, Szalontai Csaba vezette.

A kun vezéri sír feltárás közben (fotó: dr. Horváth Ferenc)

A másik hely a Bogárháti templomrom mellett, attól délre volt. Már az 1975-ös ásatáskor tudtak a környező település nyomairól, de a korábbi feltárásokat szintén pénz hiányában nem folytatták. 18 év elteltével az építkezés miatt vált szükségessé a feltárás. Lőrinczy Gábor irányításával Árpád-kori (Szent István, Szent László és Kálmán király korabeli) település maradványait hozták felszínre. Gödröket és állatok elhelyezésére szolgáló karámárkokat, valamint Árpád-kori kemencéket tártak fel.

A Bogárháti templomrom mellett 1998. nyarán folytatódott a feltárás dr. Horváth Ferenc régész vezetésével. Mintegy 7000 négyzetméternyi területet kutattak át. Június hónapban a templomtól kb. 50 méternyire szenzációs leletre bukkantak: egy kun előkelőség sírjára. Az országban 11 hasonló sírt találtak, de ez volt az egyetlen, melyet szakember tárt fel teljes egészében. A vezért felszerszámozott lovával együtt temették el, ez egyértelműen kun temetkezésre vallott. Az avarok, magyarok megnyúzták a lovat és csak a koponyát és a lábsontokat hagyták a bőrben, az értékes részeket megették a halotti tor alkalmával. A sír kun voltát bizonyította a feltárt dudoros kengyel is, ami Oroszországban a 11-13. században létezett és a 13. században eltűnt. Amikor ideköltöztek a kunok, akkor itt jelent meg. A feltárás során megtalálták az előkelőség vas sisakját, nyilát, nyílhegyeit és egy feltehetően mellvértként funkcionáló vaslemezt. A leleteket Budapesten a Nemzeti Múzeumban restaurálták. A szegedi Kass Galériában, majd a szegedi Móra Ferenc Múzeumban mutatták be a nagyközönségnek.

Forrás:

Horváth Ferenc: A csengelei kunok ura és népe (Archeolingua, Budapest 2001)